

SYMPOSIUM ICURO

Ethiek in de commissie en op de werkvloer: stand van zaken en wisselwerking

Vrijdag 22 oktober 2010 te Hasselt

I) THEMA, BEDOELING, AANPAK, PROGRAMMA, DOELPUBLIEK

1. Thema

“De ethische commissie is een centraal forum voor ethiek.”

Maar tegelijkertijd stellen we ook vast: *“Ethische consultatie, ethisch overleg op de werkvloer en begeleiding door de ethische commissie zijn complementair”.*

De ethische commissie (officieel: ‘*Plaatselijke Ethische Comités*’ of ‘*Lokale Commissies voor Ethiek*’) is sinds het KB van 12 augustus 1994 een wettelijke verplichting voor de ziekenhuizen en zij moet aan bepaalde wettelijke vereisten voldoen. Zoals er voor die datum reeds ethische commissies bestonden in sommige ziekenhuizen, zo zijn er ook nu ziekenhuizen die de ethische commissie niet louter beschouwen als één van de wettelijke verplichtingen waaraan ze moeten beantwoorden, maar als een belangrijk instrument voor ethische zorg en bedrijfsvoering in het ziekenhuis. Er zijn ethische commissies aan het werk die hun taak minimalistisch invullen: niet meer dan de wet voorschrijft en/of vaak met het accent op de toetsingsfunctie in het kader van experimenten. Er zijn ook ethische commissies die verder gaan (met de begeleidingsfunctie) en die een eigen structuur en cultuur rond ethisch overleg (op de werkvloer) en advies(vorming) ontwikkelen.

Ondertussen zijn er op verschillende plaatsen in Vlaanderen en Nederland ook uiteenlopende vormen en methodieken van ethisch overleg op de werkvloer ontstaan. Dit thema werd vorig jaar vanuit verschillende invalshoeken belicht.

Thans willen we bekijken hoe beide niveaus zich tot elkaar verhouden. Hoe is het in de praktijk gesteld met die ethische commissie (en haar wettelijke verplichtingen) en hoe staat het met haar verhouding tot de zich langzaam ontwikkelende vormen van ethisch overleg op de werkvloer?

2. Bedoeling

“Hoe werkt de ethische commissie in het ziekenhuis?”

We belichten dit vanuit een dubbele focus en een dubbel perspectief:

- ➔ De hoofdfocus betreft de patiënt, de deelfocus de zorgverleners. De zorgverleners vormen immers de ruggegraat van zorg en behandeling in het ziekenhuis. Artsen en verpleegkundigen leveren hier een centrale bijdrage. Daarnaast leveren ook de andere zorgverleners, zoals paramedici, psychologen en geestelijk verzorgers een belangrijke bijdrage.
- ➔ Het dubbel perspectief betreft de ethische commissie op zich en de ethische deelfora (overleg) die op de werkvloer bestaan.
Dit wordt toegelicht door een ethicus, een arts en een verpleegkundige.

Vragen die aan bod kunnen komen, zijn:

- ➔ Hoe wordt anno 2010 de samenstelling van de ethische commissie geëvalueerd (artsen, verpleegkundigen, ethicus, ...)?
- ➔ Wat is de relevantie van de ethische commissie als centraal forum?
- ➔ Hoe staat het met de verhouding ethische commissie en ethische deelfora (overleg) op de werkvloer?
- ➔ Welke rol vervult de ethische commissie in het overleg over nieuwe medische ontwikkelingen?
- ➔ Is de ethische commissie ook een forum voor overleg over het ethisch ondernemen van het ziekenhuis?
- ➔ Is de werking van de ethische commissie mee geëvolueerd met de evolutie van de ethiekbeoefening volgens nieuwe methodes?
- ➔ Wat is de band tussen de ethische commissie en andere organen in het ziekenhuis zoals de Medische Raad, Raad van Beheer, ...?
- ➔ Wat is de band tussen de ethische commissie en andere geledingen (diensten, management) van de zorginstelling?
- ➔ Welke behartigingen zou de ethische commissie nog moeten opnemen?

We trachten praktische info en theoretische duiding op een evenwichtige manier te presenteren. Met voldoende ruimte voor vraagstelling en interactie. Zoals bij vorige gelegenheden willen we ook daadwerkelijk appelleren aan het gevoel en het besef: “Hiermee kunnen we concreet aan de slag”.

De werkgroep “Ethiek in de kliniek” van ICURO wil met dit symposium een beter inzicht aanreiken over verschillende aspecten/opdrachten van de ethische commissie. We hopen ook met dit 3de symposium een bijdrage te leveren tot het ontwikkelen en ondersteunen van een bredere (qua publiek en themata) en diepere (grondigere aanpak) ethische dynamiek binnen de ziekenhuizen en binnen ICURO.

Dit proces kan daarna verder uitgewerkt en begeleid worden door de ICURO-werkgroep “Ethiek in de kliniek”. Ook kan de beoogde dynamiek verder verdiept worden tijdens andere studiemomenten.

3. Aanpak

- ➔ We laten in de voormiddag 3 sprekers de vermelde aspecten van de ethische commissie toelichten vanuit hun specifieke invalshoek. Er wordt na elke lezing tijd voorzien voor een vragenronde.
- ➔ In de namiddag wordt in 3 workshops dieper en interactief ingegaan op het thema. Elke workshop wordt tweemaal gegeven. U kan dus deelnemen aan twee verschillende workshops.
- ➔ We sluiten af met het formuleren van een aantal actiepunten voor ICURO middels de werkgroep “Ethiek in de kliniek”. En we hopen dat u zelf ook een aantal actiepunten mee zal kunnen nemen.

4. Programma

09.00 - 09.30 uur	<u>Onthaal</u>
09.30 - 09.35 uur	<u>Verwelkoming</u> De heer Johan HELLINGS, Afgevaardigd Bestuurder ICURO
09.35 - 09.45 uur	<u>Inleiding</u> De heer Walter KRIKILION, Stafmedewerker OPZ Geel; voorzitter van de werkgroep "Ethiek in de kliniek" van ICURO
09.45 - 10.15 uur	<u>1ste lezing</u> Commissies voor medische ethiek: een terugblik en een vooruitblik ... Professor Paul SCHOTSMANS
10.15 - 10.30 uur	<u>Vragenronde 1</u>
10.30 - 11.00 uur	<u>2de lezing</u> Relatie tussen wetenschappelijk onderzoek, ethiek en maatschappelijke evoluties; de prenatale diagnostiek Professor Marleen TEMMERMAN
11.00 - 11.15 uur	<u>Vragenronde 2</u>
11.15 - 11.45 uur	Pauze
11.45 - 12.15 uur	<u>3de lezing</u> Zorg voor de patiënt en zorg voor de verstrekker: twee zijden van dezelfde medaille De heer Julien LIBBRECHT
12.15 - 12.30 uur	<u>Vragenronde 3 + voormiddagafsluiting</u>
12.30 - 13.30 uur	<u>Lunch</u>
13.30 - 14.30 uur	<u>Workshop 1</u> Commissies voor medische ethiek: uitdieping van actuele tendenzen en pijnpunten Professor Paul SCHOTSMANS
	<u>Workshop 2</u> Het lokaal ethisch comité: een haalbaar niveau in het ethisch consult tussen arts en patiënt? Dokter Maria VANSTEENKISTE
	<u>Workshop 3</u> De rol van een paramedisch ethisch comité in een ziekenhuis Mevrouw Fabienne MERTENS
14.30 - 14.45 uur	<u>Pauze</u>
14.45 - 15.45 uur	<u>Herhaling van de workshops</u>
15.45 - 16.00 uur	<u>Afsluiting</u> De heer Walter KRIKILION
16.00 - 16.30 uur	<u>Receptie</u>

5. Doelpubliek

“Heel de zorgpraktijk én de bedrijfspraktijk zijn inherent moreel.”

Ethiek is dus zaak van alle zorgprofessionals in het ziekenhuis. Alhoewel het thema van dit symposium wel degelijk de ethische commissie betreft, draait de ethiek in het ziekenhuis niet rond een select clubje in de ethische commissie. In feite worden veel ethische gesprekken gevoerd rond het bed van de patiënt, op de werkvloer.

Ook de bedrijfs- en beleidsmatige kant van de zorg is inherent moreel/ethisch. Dit symposium is daarom ook duidelijk gericht naar het beheer en het management die trouwens de middelen (tijd/ruimte/materieel) ter beschikking moeten stellen om ethisch overleg mogelijk te maken, zowel in de ethische commissie als op de werkvloer.

Het symposium is dus bedoeld voor de verschillende beroepsgroepen in het ziekenhuis: zorgprofessionals, managers, beheerders,

Het richt zich zeker naar ICURO-leden, maar uiteraard zijn andere geïnteresseerden uit verschillende disciplines (directies, bestuurders, (huis)artsen, verpleegkundigen, paramedici, ethici, juristen, pastores, docenten) welkom.

Voor artsen: accreditering is aangevraagd (ethiek en economie).

II) PRAKTISCH: WANNEER, WAAR, PRIJS, ORGANISATIE

1. Wanneer

Op vrijdag 22 oktober 2010 van 9.00 tot 16.30 uur.

2. Waar en wegbeschrijving

Provinciale Hogeschool Limburg (PHL).
Elfde Liniestraat 23 - gebouw D, B-3500 HASSELT.
Zie: <http://www.phl.be/congress>.

Op deze website vindt u wegbeschrijvingen voor openbaar vervoer en vervoer met de auto.

3. Deelnameprijs

Deelnemers die verbonden zijn aan een ICURO-ziekenhuis betalen 50,00 euro.

Deelnemers die niet verbonden zijn aan een ICURO-ziekenhuis of andere geïnteresseerden betalen 70,00 euro.

4. Wie organiseert

Werkgroep “Ethiek in de kliniek” van ICURO vzw, Gildenstraat 9-11, 1000 BRUSSEL.
ICURO is de koepel van Vlaamse ziekenhuizen met publieke partners (www.icuro.be).
Contactpersoon: Stefaan Van Roey, 02 286 85 53 (rechtstreeks), 02 286 85 50 (algemeen), stefaan.vanroey@icuro.be.

III) INSCHRIJVING

U kunt inschrijven via het [\[online invulformulier\]](#).

De inschrijving wordt definitief geregistreerd na ontvangst van het inschrijvingsgeld ter waarde van **50,00** euro (deelnemer van **ICURO-ziekenhuis**; naam ziekenhuis vermelden) of **70,00** euro (deelnemer van **niet ICURO-ziekenhuis**).

Betaling door overschrijving op rekeningnummer 734-0139968-06 (VVG vzw, Gildenstraat 9-11, 1000 Brussel) met vermelding van "Symposium 22 oktober 2010 - naam deelnemer(s) - organisatie". Voor betalingen vanuit het buitenland: IBAN BE85 7340 1399 6806. Swiftcode of BIC KREDBEBB.

Gelieve ook twee workshops aan te duiden waaraan u wenst deel te nemen:

- ➔ Workshop 1: **Commissies voor medische ethiek: uitdieping van actuele tendenzen en pijnpunten** o.l.v. Paul SCHOTSMANS.
- ➔ Workshop 2: **Het lokaal ethisch comité: een haalbaar niveau in het ethisch consult tussen arts en patiënt?** o.l.v. Maria VANSTEENKISTE.
- ➔ Workshop 3: **De rol van een paramedisch ethisch comité in een ziekenhuis** o.l.v. Fabienne MERTENS.

IV) ABSTRACTS

1. Paul SCHOTSMANS - Commissies voor medische ethiek: een terugblik en een vooruitblik ...

België heeft pas vanaf het midden van de jaren 1970 commissies voor medische ethiek (CME) in de verzorgingsinstellingen zien ontstaan. Oorspronkelijk waren dit schoorvoetende initiatieven en waren deze vooral gericht op medisch onderzoek. Later werd dit een gestructureerde en professionele organisatie van ethisch overleg. Tegelijk kwamen er ook verschillende federale initiatieven (onder meer de oprichting van het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-Ethiek). Er ontstonden ook internationale overlegorganen (bijvoorbeeld het National Ethics Forum van de opeenvolgende voorzitters van de Europese Unie).

Naast een schets van de belangrijkste fasen in de uitbouw van deze CME's besteden we vooral aandacht aan de uitdagingen (soms ook pijnpunten) van de toekomst: verpleegkundige en paramedische inbreng, tendens tot juridisering, evolutie naar casuïstiek, e.d. Het ligt in de bedoeling enkele suggesties te formuleren voor een betere werking van de CME's.

2. Marleen TEMMERMAN - Relatie tussen wetenschappelijk onderzoek, ethiek en maatschappelijke evoluties; de prenatale diagnostiek

Via prenatale diagnostiek (echografie, risicoscreening, invasieve technieken, ...) kan tijdens de **zwangerschap een foetale afwijking vastgesteld worden. Abortus bij vaststelling van een foetale afwijking** na 14 weken kan in principe niet, wat de discussie opent over het nut, de zin en de ethiek van prenatale diagnose. Naarmate de wetenschap meer afwijkingen tijdens de zwangerschap kan opsporen, wordt de vraag belangrijker hoe de maatschappij, de patiënten, de ziekenhuizen en ethische commissies (EC) daarmee omgaan. Belangrijk is vooral dat de toekomstige ouders zeer goed ingelicht worden over het beleid van het ziekenhuis waar zij gevolgd worden en weten dat, als er een afwijking wordt vastgesteld tijdens de zwangerschap door middel van bloedonderzoek of echografie, deze niet kan leiden tot het afbreken van de zwangerschap in bepaalde ziekenhuizen. Veel ziekenhuizen leggen trouwens de vraag steeds voor aan hun ethische commissie. Duidelijke regelgeving en een breed maatschappelijk debat dringen zich op in deze materie.

3. Julien LIBBRECHT - Zorg voor de patiënt en zorg voor de verstrekker: twee zijden van dezelfde medaille

Instellingen worden vandaag geconfronteerd met twee uitdagingen: enerzijds het invullen van haar kerntaken, namelijk haar verantwoordelijkheid ten aanzien van de patiënten onder de vorm van antwoorden op noden en behoeften, maar ook, en dit is nieuw, de zorg voor de verstrekkers van zorg, zij die de eerste kerntaak voor hun rekening nemen in hun dagelijkse praktijk.

Dikwijls worden deze twee kerntaken bijna als onverzoenbaar met elkaar gezien. Het is de bedoeling om in een kort tijdsbestek aan te tonen dat ze niet onverzoenbaar, maar eerder in elkaars verlengde liggen, meer nog, dat de problemen en knelpunten waarmee zorgverstrekkers worden geconfronteerd hun oplossing vinden door het patiëntenperspectief aan te nemen. Het is enkel het opzetten van een zorgorganisatie vanuit de vraag van de patiënt die de knelpunten van de zorgverstrekkers tot een goed einde kunnen brengen.

In een tweede luik gaat de bijdrage dieper in op de rol die de EC hierin kan spelen ter ondersteuning van de instelling en de praktijk op de werkvloer en zelfs als bemiddelaar tussen beide. Zo kan de EC een belangrijke rol spelen in het verzamelen en herverdelen van oplossingen die vanuit de praktijk op de werkvloer gegeneerd worden. Op dat moment wordt ethiek geen "specialiteit" voor theoretici of academisch gevormden, maar een steeds zoeken van een antwoord op de vraag: "Welke is de meest aangepaste manier van werken in die bepaalde situatie?"

V) WORKSHOPS

1. Paul SCHOTSMANS - Commissies voor medische ethiek: uitdieping van actuele tendenzen en pijnpunten

In deze workshop worden de in de lezing besproken actuele tendenzen en pijnpunten bij de CME's verder uitgediept. In interactie met de vragen van de deelnemers is er kans om er nader op in te gaan en te kijken op welke manier het uitdagingen kunnen worden: de integratie van de inbreng van verpleegkundigen en paramedici, de tendens tot juridisering en het moeizame zoeken naar een nieuw evenwicht, en de evolutie naar meer vragen inzake casuïstiek (ethische consultatie).

2. Maria VANSTEENKISTE - Het lokaal ethisch comité: een haalbaar niveau in het ethisch consult tussen arts en patiënt?

Arts en patiënt worden in steeds sneller tempo geconfronteerd met de grote vooruitgang op wetenschappelijk en medisch-technisch vlak. In de directe praktijkvoering gaat de medisch-wetenschappelijke interesse en kennis aan het ethisch bewustzijn van zowel kansen als gevaren dikwijls vooraf. Voor een aantal medisch-ethische problemen (euthanasie, abortus, orgaandonatie, ...) bestaat dikwijls een uitgewerkt stappenplan.

Echter, elke casus kenmerkt zich door unieke ethische overwegingen die het zuiver medische karakter ver overstijgen.

Het is zeer wenselijk over een breder forum voor arts en patiënt te beschikken om de ethische aspecten in totaliteit te beoordelen, wat niet zelden in een beperkt tijdsbestek moet gebeuren. Aan de hand van een casus wordt samen gezocht naar de rol die het ethisch comité hierin kan spelen en welke de vereisten zijn waaraan moet voldaan zijn, om ook in een (kleiner) perifeer ziekenhuis een dergelijk ethisch consult zinvol te organiseren.

3. Fabienne MERTENS - De rol van een paramedisch ethisch comité in een ziekenhuis

Een paramedisch ethisch comité (PEC) kan een belangrijke rol spelen in de werking rond ethiek in een ziekenhuis. Het doel van het paramedisch ethisch comité is ethisch leren reflecteren en leren ethische knelpunten bespreekbaar maken. Het PEC kan ook zijn visie geven op ethisch gevoelige kwesties of bepaalde procedures kritisch analyseren vanuit zijn aanwezige verpleegkundige ervaring en deskundigheid. Het is daarom belangrijk dat er een nauwe samenwerking is tussen het PEC en het ethisch comité.

In een tweede luik wordt getoond hoe de leden van het PEC een ethische casus leren analyseren. Dit gebeurt aan de hand van een moreel stappenplan. Omdat het een praktische workshop is, krijgen de deelnemers een casus aangereikt die ze samen leren analyseren met behulp van het moreel stappenplan.

Tenslotte krijgt men praktische informatie rond het opstarten van een paramedisch ethisch comité binnen het ziekenhuis.

VI) SPREKERS

1. Johan HELLINGS

Johan Hellings is Afgevaardigd Bestuurder van ICURO. Hij was meer dan tien jaar algemeen directeur en voorzitter van het directiecomité van het Ziekenhuis Oost Limburg (ZOL) te Genk. In de loop van 2008 voltooide Johan Hellings zijn doctoraatsopleiding in de Sociale gezondheidswetenschappen, met een doctoraal proefschrift over patiëntveiligheid. In datzelfde onderzoeks domein is hij ook gastprofessor aan de Universiteit Hasselt.

2. Walter KRIKILION

Walter Krikilion is stafmedewerker patiëntenzorg met aandachtsgebieden zingeving, ethiek en kenniscentrum van het OPZ Geel, doctor in theologie en psychotherapeut, voorzitter werkgroep "Ethiek in de kliniek" van ICURO.

3. Paul SCHOTSMANS

Paul Schotsmans is licentiaat in de Pedagogische Wetenschappen (1976) en Doctor in de Godgeleerdheid (1982). Sinds 1995 is hij gewoon hoogleraar medische ethiek aan de Faculteit Geneeskunde en sinds 2005 is hij vice-decaan van de Faculteit Geneeskunde en lid van het Groepsbestuur Biomedische Wetenschappen van de KUL. Daar doceert hij in verschillende faculteiten medische ethiek en bio-ethiek. Hij vervulde en vervult ook mandaten in internationale organisaties: [European Association of Centers of Medical Ethics](#); [International Association of Bioethics](#); Ethics Committee van [Eurotransplant](#); Erasmus Mundus Master in Bioethics.

Sinds 1996 is hij lid van het [Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek](#); hij is één van de vier ondervoorzitters en voorzitter van 01/02/2010 tot 31/01/2011.

Hij heeft tal van publicaties op zijn naam staan waaronder (als mederedacteur) 'Lokale commissies voor ethiek en medische praktijk', LannooCampus, Tielt, 2006 en (als auteur) 'Handboek medische ethiek', LannooCampus, Tielt, 2008.

4. Marleen TEMMERMAN

Marleen Temmerman is gewoon hoogleraar aan de [Universiteit Gent](#) en diensthoofd Gynaecologie-Verloskunde aan het [Universitair Ziekenhuis Gent](#). Ze heeft de leiding over het [ICRH](#) ('International Centre for Reproductive Health'), een internationale onderzoekseenheid, erkend door de Wereldgezondheidsorganisatie. Als [wetenschapper en arts](#) leidde zij 5 jaar lang een onderzoeksproject over aids aan de Universiteit van Nairobi, Kenia. Ze kwam er terecht in een ziekenhuis in de sloppenwijken van Nairobi, waar gemiddeld 80 vrouwen per dag bevallen. Zij is senator voor de s.pa.

5. Julien LIBBRECHT

Van opleiding is Julien Libbrecht verpleegkundige en dr. in de filosofie. Hij is directeur van de DGGZ (Dienst voor Geestelijke Gezondheidszorg) Rivage-den Zaet Brussel en tevens verantwoordelijke werkgroep Ethiek Vlaamse Verpleegunie.

6. Maria VANSTEENKISTE

Maria Vansteenkiste is als gynaecologe werkzaam in de dienst gynaecologie-verloskunde van het A.Z. Sint-Elisabeth te Herentals. Zij is voorzitter van het lokaal ethisch comité van dit ziekenhuis en lid van de werkgroep "Ethiek in de kliniek" van ICURO.

7. Fabienne MERTENS

Fabienne Mertens is als verpleegkundige tewerkgesteld in het Jessa Ziekenhuis (campus Virga Jessa te Hasselt) als coördinator algemene waak. Daar legde ze zich de laatste jaren toe op de functie van referentiepersoon ethiek bij de uitbouw van het paramedisch ethisch comité. Ze is lid van het ethisch comité (Jessa Ziekenhuis) en van de werkgroep "Ethiek in de kliniek" (ICURO). Daarnaast werkt ze ook als praktijklector (opleiding verpleegkunde) aan de PHL (Hasselt).